

сельского расселения.

Ключевые слова: територіальна структура, територіальна організація, сільське расселення, сільські поселення, адміністративні одиниці.

Summary:

Lubov Althaim. TASKS AND PRINCIPLES OF RECONSTRUCTING THE COUNTRY SETTLEMENT OF KHMELNYTSKYI REGION UNDER MODERN CONDITIONS

In the article the main tasks and principles of reconstructing the country settling of Khmelnytskyi region under modern conditions are clarified, particularly administrative changes in the region and area peculiarities of country settling are analyzed. Principles of further improvement of the country settling are determined.

Key words: territory structure, territory organization, country settling, country settlement, administrative units.

Рецензент: проф. Заставецька О.В.

Надійшла 03.03.2011р.

УДК 911.3

Наталія СМОЧКО

СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА РЕГІОНУ

Розглянуто сутність комплексного розвитку регіону, його головні риси, визначено передумови реструктуризації галузевої структури ТСЕК на прикладі Закарпатської області. Проаналізовано важливі завдання комплексного розвитку регіону, а також запропоновано пріоритетні напрямки трансформації територіальної організації суспільства у сучасний період.

Ключові слова: трансформація, комплексний розвиток, територіальна організація суспільства, соціальний розвиток, сталий розвиток.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасні процеси, що відбуваються у суспільстві, накладають значний відбиток на всі аспекти життєдіяльності населення в Україні загалом і її окремих регіонах. Особливо це стосується господарської діяльності людей, що в умовах ринкової економіки набуває нових форм розміщення та розвитку, тобто регіональної просторової (територіальної) організації. Територіальна організація господарства в сучасних умовах визначається як упорядкований, урегульований процес розміщення продуктивних сил у межах країни та її регіонів [13, с.13]. Однією із фундаментальних закономірностей територіальної організації господарства країни та її регіонів, характерною для всієї системи світового господарства є комплексний розвиток територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання комплексного розвитку постійно перебували у полі зору економістів та географів нашої країни і в часи її перебування у складі СРСР і у часи незалежної Української держави. Теоретичні, методичні та прикладні аспекти вивчення питань комплексного розвитку окремих територій знаходимо у наукових публікаціях українських вчених І.О. Горленко, Г.П. Балабанова, П.В. Волобая, Ф.Д. Заставного, О.В.Заставецької, С.І. Іщука, П.О. Масляка, В.П. Нагірної, М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, В.А. Поповкіна, Л.Г. Руденка, Д.М. Стеценка, А.В. Степаненка, Я.Б. Олійника, Б.М. Данилишина, О.І. Шаблія, Л.Т. Шевчук, М. І. Фашевського та ін.

Виклад основного матеріалу. Соціальний розвиток у територіальному аспекті можна

розуміти як "процес взаємодії суб'єкта розвитку (населення) і конкретного середовища його проживання, що виявляється у рівні комфортності умов життєдіяльності населення і глибині територіальних відмінностей цієї комфортності" [13, с.28]. Екологічний розвиток відображає територіально-часові рівні зміни якості середовища проживання живих організмів, стан його відповідності санітарно-гігієнічним нормам та соціально-економічним умовам життя людей.

Комплексний розвиток території – це процес, спрямований, передусім, на досягнення найбільшої економічної і соціальної ефективності, збереження навколишнього середовища, його метою є підвищення продуктивності суспільної праці, виробництво продукції з найменшими затратами, підвищення життєвого рівня населення. Його треба розуміти як "взаємозв'язаний розвиток господарства на основі раціонального поділу та інтеграції праці і найбільш доцільного природного і соціально-економічного потенціалу, який забезпечує ефективну спеціалізацію і задоволення місцевих господарства і населення" [5, с.20]. Основною його рисою є тісний зв'язок, взаємообумовленість всіх ланок господарства, повна відповідність його структури наявним ресурсам. При цьому не обов'язково використовувати всі, навіть найменші, природні ресурси, якщо це неефективно. Однак, комплексний розвиток передбачає використання трудових ресурсів, виробничої та соціальної інфраструктури для розширеного відтворення матеріальних і духовних благ. Важливою складовою частиною такого розвитку є досягнення

сприятливої демографічної та екологічної ситуації на відповідній території.

Комплексний розвиток передбачає також використання території не тільки як місткості різноманітних ресурсів, але й як поля взаємодії суспільно-природних компонентів. Для нього характерні певна пропорційність між сферами людської життєдіяльності та між територіальними ланками. Пропорції можуть бути неоднаковими для територій різного таксономічного рангу, вони залежать від поєднання галузей, умов, потреб, і функцій даної території в системі територіального поділу праці. Поруч з тим, для кожної території (незалежно від таксономічного рангу) повинна зберігатись збалансованість між розвитком виробничої і соціальної сфер, промисловості і сільського господарства, виробництвом і виробничою інфраструктурою та ін. Вона повинна забезпечити найбільшу відповідність структури господарського комплексу природним і економічним умовам.

Географічні відмінності регіонів зумовлюють виробництво тих чи інших товарів і послуг, для виробництва яких є найбільш сприятливі умови. Такі виробництва формують територіальну спеціалізацію, вона відображає насамперед, зовнішні економічні відношення, проявляючись через вивіз продукції за межі певної території. Отже, територіальна спеціалізація передбачає існування територіальних зв'язків, вона запобігає перетворенню тієї чи іншої території у автаркію (замкнуту систему). Чим вищий рівень розвитку у регіоні господарства, тим, як правило, ширші його зв'язки з іншими районами, тим більш обсяги міжрайонного обміну. Розширення і поглиблення господарських зв'язків між регіонами є ознакою процесу територіальної інтеграції праці, що є основою формування різноманітних форм територіальних комплексних утворень: територіальних виробничих комплексів (ТВК), територіальних господарських комплексів (ТГК), територіальних соціально-економічних комплексів (ТСЕК). Останні є основою функціонування будь-якого регіону, бо охоплюють природно-ресурсне середовище, системи розселення, виробничу і соціальну сферу на певній території. Сучасний стан їх функціонування в Україні, а особливо комплексний розвиток не втримується через значні диспропорції між галузями, односторонню спеціалізацію, ігнорування функцій, які забезпечували б такий розвиток, максимальне використання окремих (найбагатших) ресурсів, неузгодженість інтересів окремих регіонів, невідповідність структури їх господарства наявним ресурсам. Це потребує наукового обґрунтування напрямків процесів реструктуризації господарства як у галузевому, так і у територіальному аспектах.

В умовах переходу України до ринкових відносин комплексний розвиток господарства наповнюється новим змістом. Цьому сприяє ряд

процесів, дія яких посилюється у суспільстві. Це, по-перше, - зростання ролі соціальної сфери у процесі розвитку продуктивних сил, посилення соціальної орієнтації економіки. Це проявляється, передусім, у посиленні соціального фактора у розвитку економіки: підвищується роль людського чинника у виробництві. Внаслідок цього виникає соціальне замовлення на відтворення високоякісної робочої сили і задоволення матеріальних і нематеріальних потреб людей, тобто на більший розвиток соціальної сфери. Але ці процеси характерні для стабільних періодів у розвитку суспільства. Кризові явища відкладають відбиток і на розвиток соціальної сфери, який зазнає спаду внаслідок відсутності коштів у бюджеті, так і внаслідок зниження рівня зарплат і доходів людей, що в свою чергу, зумовлює зменшення попиту на різноманітні товари та послуги.

Достатня кількість трудових ресурсів, і навіть їх розвиток в умовах економічної кризи є важливим фактором соціальної напруги, а їх дешевизна сприятлива для розвитку виробництв з великими затратами праці. Це, у свою чергу, сповільнює процеси впровадження у виробництво нових засобів виробництва, зменшує показники продуктивності праці, що є ознакою некомплексного розвитку території. Особливо ці процеси виявляються у тих регіонах, які віднесено до депресивних у економічному, соціальному та демографічному відношеннях. Як показують дослідження, до таких регіонів належать як індустріальні, так і сільськогосподарські території. Низька адаптованість промислових підприємств до ринкових умов, негативні тенденції у сільськогосподарському виробництві стали основними чинниками неефективного використання трудового потенціалу, підвищення безробіття, відтворення людських ресурсів.

Позаяк метою комплексного розвитку регіону є підвищення рівня життя людей в ньому і поліпшення якості їх життя, то соціальному розвитку має приділятися значна увага. І економічний розвиток має бути тільки засобом для досягнення цієї мети.

Комплексний економічний і соціальний розвиток передбачає максимальне задоволення потреб регіону за рахунок використання внутрішніх ресурсів, в першу чергу, природних. У сучасних умовах посилення взаємодії між суспільством і природою все більшої актуальності набуває перехід держави і її окремих регіонів до суспільства сталого (стійкого) розвитку, тобто розвитку, який забезпечував би задоволення потреб людей і збереження навколишнього середовища для нинішнього і майбутніх поколінь (згідно з Декларацією ООН, прийнятою на Конференції по навколишньому середовищу і розвитку Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). Проблеми раціонального природокористування і охорони довкілля, незважаючи на значні матеріальні затрати,

примушують зважати на себе при управлінні економічними і соціальними процесами. Якість навколишнього середовища стає невід'ємним параметром якості життя і набуває при цьому першочергового соціального значення. Екологічний фактор стає важливим у визначенні розвитку і розміщення виробництва. Його ігнорування особливо у кризовий період, коли відбувається неконтрольована розробка природних ресурсів, у багатьох випадках призводить до порушення екологічної рівноваги, а нерідко - й до екологічних катастроф. Поруч із значним виснаженням багатих запасів природних ресурсів, збільшення рівня забруднення навколишнього середовища і снує недостатнє вивчення місцевих ресурсів, низький рівень їх комплексного використання. В умовах, коли природна регуляція стала недостатньою, в діє вступає цілеспрямоване їх регулювання. Але пріоритетність розвитку виробництва, яке здійснюється іноді на шкоду природі, не завжди забезпечує раціональне природокористування. Надмірний техногенний вплив на природне середовище, високий рівень його забруднення зумовлюють необхідність скорочення екологічно небезпечних виробництв, забезпечення мало- та безвихідних територій. Але відсутність коштів на переоснащення виробництва та застосування нових технологій робить це завдання все більше проблематичним. Тому необхідним є пошук нових моделей сталого розвитку для регіонів з різними типами господарського освоєння [8, 11].

На досягнення комплексного розвитку регіонів в сучасних умовах впливає також посилення ролі і значення виробничої і соціальної інфраструктури, передусім транспорту і зв'язку, у розвитку регіону. Це пояснюється тим, що транспорт обслуговуючи процеси виробництва, розподілу і споживання продукції, культурні потреби людей, значно впливає на рівень розвитку регіону, рівень життя його населення. Велика роль транспорту у подоланні розриву між джерелами палива, енергії, виробником і споживачем продукції, у задоволенні пасажирів різними видами перевезень. Чіткість і безперебійність роботи транспорту, міжрайонних і внутрішньорайонних транспортних зв'язків є неодмінною умовою виходу України та її регіонів з економічної кризи. Ті регіони, через які країна має сполучення із іншими країнами світу, мають найкращі умови для соціально-економічного розвитку, інвестування тощо. Тому в сучасних умовах важлива увага приділяється створенню транспортно-логістичних систем та їх інтеграції у європейські та світові транспортно-логістичні системи. В час глобалізації світового господарства транспортно-логістичні операції з постачання товарів відіграють велику роль у міжнародних господарських зв'язках регіонів, особливо тих, що прилягають до кордонів сусідніх країн. Але через обмеженість у розвитку транспортних шляхів,

пунктів пропуску та засобів сполучення просторові масштаби транспортно-логістичних операцій ще невеликі і мало виходять на трансконтинентальний і міжконтинентальний рівень. У майбутньому всі регіони України через її надзвичайно вигідне економічне положення увійдуть і Європейську транспортно-логістичну систему, яка через мережу транспортних коридорів та логістичних центрів значно розширить їх участь у міжнародних господарських зв'язках. А це є важливою ознакою комплексного розвитку регіону.

Для активізації економічної діяльності у регіонах при зміні суспільних відносин широко впроваджуються об'єкти ринкової інфраструктури, які залучають ресурси, капітал для розвитку підприємства. Це, передусім, різноманітні біржі, кредитно-фінансові установи, інформаційно-комерційні центри, інвестиційні компанії, товариства тощо.

Головними регуляторами соціально-економічного розвитку території є місцеві бюджети. У їх формуванні та розподілі беруть участь як кошти держави, так і всіх підприємств, організацій і установ, які знаходяться на відповідній території незалежно від їх відомчої приналежності та форм власності. Але оскільки у період економічної кризи відбувається різке скорочення виробництва та більшості підприємств, то і надходження до бюджету також значно зменшується. Внаслідок цього звужуються можливості реалізації завдань комплексного економічного і соціального розвитку території, зокрема розвитку виробничої і соціальної інфраструктури, розв'язання екологічних проблем та ін.

Комплексний розвиток окремих регіонів можливий тільки при оптимальному поєднанні державних і ринкових механізмів регулювання економікою. В сучасних умовах здійснюється послаблення впливу центральних органів управління на функціонування територіальних соціально-економічних комплексів. Перехід регіонів на принципи самоврядування передбачає існування територіальної власності, об'єктами якої є земля, природні ресурси, підприємства виробничої і соціальної сфери на певній території. Право розпоряджатися нею мають від імені жителів регіону місцеві Ради народних депутатів.

Оскільки основною одиницею територіального управління є адміністративна область, то на цьому рівні необхідне встановлення оптимального співвідношення планових і ринкових механізмів управління. Необхідно також визначити ступінь узгодження господарства області з ресурсами і екологічними можливостями території. Поєднання галузевої і територіальної моделей розвитку, узгодження державних і регіональних інтересів дозволить використати вигоди територіального поділу та інтеграції праці, забезпечити ефективність соціально-економічного розвитку

кожної з областей і держави загалом.

Зміна суспільних відносин в Україні позначається на всіх аспектах економічного життя, умовах життєдіяльності людей, глобальних та регіональних соціально-економічних процесах. Багато теоретичних та прикладних аспектів суспільного розвитку вимагають перегляду з огляду на ці зміни. Це стосується багатьох парадигм регіонального розвитку, зокрема необхідності планомірного і пропорційного розвитку регіонів, вирівнювання показників економічного і соціального розвитку та ін. Але незмінною залишається необхідність забезпечення комплексного економічного і соціального розвитку регіонів, окремих міст та інших територіальних одиниць.

Важливі напрямки та завдання регіонального розвитку сформульовані у статтях 119, 143 Конституції України [6]. У 2000 році був прийнятий Закон України "Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України". Згідно з законом запроваджується цільова система прогнозування та розроблення програм регіонального розвитку України. Концепція державної регіональної політики, затверджена Указом Президента України від 25.05.2001 р. №341/2001, передбачає запровадження державного регіонального планування, яке б дозволило визначити основні довгострокові та поточні пріоритети регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях [10, с.20-28]. Закон "Про Генеральну схему планування території України" (№3059 - III, від 7 лютого 2002 р.) визначає території, розвиток яких потребує державної підтримки, обґрунтовує напрямки та пріоритети розвитку соціальної та інженерно-транспортної мережі [4, с.1-41]. Реалізація ГС розрахована в 2 етапи: 2001 – 2010 рр.; 2011- 2020 рр.. Вона запропонована до реалізації центральним і регіональним органам державної влади та місцевого самоврядування [7].

Розробка шляхів реструктуризації територіальної організації господарського комплексу для кожної окремої регіональної одиниці має суто індивідуальний підхід, що забезпечує принцип територіальної справедливості. Його суть полягає в тому, щоб жителі регіону, незалежно від його територіально-просторового розміщення мали майже однакові умови для життєдіяльності. Адже регіони України різняться між собою історією формування, економіко-географічним положенням, природно-ресурсним потенціалом, складом населення, галузевою структурою тощо.

Принцип територіальної справедливості добре був досліджений у наукових працях англійських вчених Д. Смітта, В. Дейвіса. Вони по-різному його трактували: Д. Смітт пропонував пропорційно розподіляти державну фінансову підтримку між

регіонами, а інші дослідники – більший відсоток коштів має припадати на регіони з менш сприятливими умовами для розвитку.

Важливим принципом регіональної економічної політики є забезпечення ефективності комплексного економічного і соціального розвитку регіонів. Воно передбачає в сучасних умовах реструктуризацію їх господарських комплексів, регулювання міжрегіональних і внутрішньо регіональних пропорцій, ефективне використання ресурсного потенціалу. Стратегія регіональної політики України має бути орієнтована на створення умов, які забезпечували б становлення в країні постіндустріального суспільства з його якістю вищим рівнем життя населення та можливостями оздоровлення довкілля [10, с. 31]. Становлення такого суспільства пов'язане із масштабними змінами у всіх сферах господарства та життєдіяльності населення всіх регіонів, передусім трансформацією структури їх соціально-економічних комплексів. Вона полягає у встановленні економічно-найвигіднішої спеціалізації регіону та розвитку галузей внутрішньо районного значення.

Державна регіональна політика в Україні ще не має цілеспрямованого, системного характеру. В ній домінує ситуативний підхід. Існуючі механізми державного регулювання регіонального розвитку успадкували і продовжують використовувати принципи централізованої системи відносин "зверху-донизу". Водночас її можливості вичерпані. Про це свідчить аналіз результативності інструментів державного регулювання розвитку регіонів.

За останні роки фінансування інвестицій з державного бюджету спрямовуються переважно на вирішення критичних проблем життєдіяльності того чи іншого регіону і не можуть помітно вплинути на підвищення інвестиційної привабливості регіону чи подолання депресивності окремих територій. Крім того, територіальне розпорощення інвестицій свідчить про відсутність державних пріоритетів на регіональному рівні.

Недостатньо керовані процеси ринкової трансформації економіки України, як зазначає Г.Балабанов [1, с.229], суттєво вплинули на територіальний поділ і кооперацію праці всередині країни, призвели до зростання розриву між рівнем соціально-економічного розвитку регіонів, загострення територіально-просторових диспропорцій. Галузі спеціалізації у регіонах не завжди є ефективними, їхній розвиток часто не відповідає природно-ресурсному і соціально-економічному потенціалам території, потребам населення і господарств у виробництві їхньої продукції. В таких умовах необхідна поступова заміна галузей спеціалізації на основі ринкових регуляторів, що враховували б також розвиток галузей і виробництв, які виробляють товари народного споживання і тих, що зменшують

залежність регіону від імпорту продукції, якщо для того є сприятливі умови. Також виникає необхідність закриття тих виробництв, що використовують місцеві ресурси, але розвиток яких не є ефективним у даному регіоні. При цьому важливу роль може відіграти держава, регулюючи розвиток тих чи інших галузей за допомогою фінансово-кредитних механізмів.

Важливе значення у реструктуризації галузевої структури ТСЕК має встановлення оптимальних пропорцій передусім між виробництвом і сферою послуг. Це зумовлено переважно тим, що тривалий час формування таких комплексів відбувалося екстенсивним шляхом, тому у таких комплексах більше виражена виробнича компонента, якій приділялась головна увага. Однак із провадженням у виробництво комп'ютерних технологій, зокрема системи Internet, та інших науково-технічних засобів у регіонах розвиваються галузі нематеріальної сфери, яка сприяє інтелектуальному відтворенню суспільства. Об'єктивний процес посилення ролі соціальної сфери дещо послаблюється в умовах економічної кризи, коли знижується вплив НТР і людського чинника на виробництво. Майже повністю вичерпані територіальні ресурси щодо можливостей екстенсивного розвитку у регіонах, у багатьох з них відбувається перевищення екологічної місткості. Це, а також неефективне використання природно-ресурсного та трудового потенціалів, наявна ресурсо- і капіталомістка структура господарства є значними обмежувальними чинниками в сучасних умовах.

На процес сучасного розвитку ТСЕК впливає значною мірою зміна пріоритетів щодо інтересів регіонів України. Як відзначає М.І. Долішній, "на відміну екзогенним щодо України інтересам прийшли ендегенні, що відповідають внутрішній раціональній організації продуктивних сил, сприяють ефективному використанню трудового і виробничого потенціалу України" [2, с.17]. Прагнення регіонів до вирішення питань економічного і соціального розвитку на основі раціонального використання наявних ресурсів є важливою умовою підвищення рівня їх компетентності.

Трансформаційні процеси у ТСЕК стосуються всіх галузей і виробництв, їх структурної перебудови, модернізації, зміну впливу на комплексний економічний і соціальний розвиток регіону. Але вони торкаються передусім інноваційно-технологічних та економічних аспектів суспільного розвитку [2, с.32]. це пов'язано з тим, що в сучасних умовах територіально-галузеві пропорції формуються стихійно, не наближаючи країну та її регіони до нового економічного укладу (постіндустріального суспільства).

Необхідна активізація наукомістких галузей, що здатні посилити конкурентоздатність економіки регіону на національному і світових

ринках. Важливе значення у переході до суспільства до стадії постіндустріального розвитку відводиться промисловості. Ця галузь відзначається в сучасних умовах застарілими технологіями, зношенням основних виробничих фондів, високою матеріаломісткістю та енергомісткістю, випуском продукції, яка не відповідає потребам суспільства ні у кількісному, ні у якісному відношенні. У всіх регіонах необхідна структурна перебудова та модернізація галузі, вона значною мірою визначається особливостями адаптації до ринкових умов господарювання [2, с.42]. у процесі структурної перебудови важлива роль відводиться створенню малих і середніх підприємств, які найшвидше можуть переорієнтуватись на виробництво конкурентоздатної продукції.

У агропромислових регіонах України важливе місце у господарському комплексі займає сільське господарство. Незважаючи на трансформаційні процеси, зумовлені переходом сільського господарства до ринкових умов господарювання, у всіх регіонах спостерігається спад виробництва, сільське господарство залишається малоєфективним, з відсталими технологіями, значна частина сільськогосподарської продукції має низький рівень конкурентоздатності порівняно з світовими виробниками. Значні зміни у формах та структурі власності на землю, у ціновій, інвестиційній та фінансовій політиці наклали відбиток на спеціалізацію і територіальну організацію сільського господарства у регіонах країни. Майже всюди спостерігається зменшення виробництва сільськогосподарської продукції через зниження результативності сільськогосподарських угідь, скорочення поголів'я худоби. Дія ринкових механізмів сприяє переміщенню сільськогосподарської продукції у райони із найсприятливішими природними умовами, але в Україні це не всюди витримується, зміни у концентрації виробництва не завжди адекватні природним умовам регіону.

Адже саме вихідний стан розвитку області є ключовим під час розробки регіональної моделі господарювання. Саме він лежить в основі політики реструктуризації народного господарства, коли з різних альтернативних варіантів сценарію економіко-соціальної перебудови, потрібно вибирати один, який дасть можливість виконати стратегічний курс розвитку регіону, а не просто висунути застарілі ідеї, плани певного кола людей. Тому на сучасному етапі потрібно дуже серйозно поставитись до ідей розбудови кожної області. Необхідно враховувати специфічні особливості ресурсного потенціалу, сучасний стан і структуру господарського комплексу, що склалися, а також особливості розвитку регіону за тривалий період.

Водночас існують і стратегічні об'єкти – наявність унікальних природних ресурсів (мінеральні, підземні і поверхневі води, кліматичні умови, ландшафтні особливості), вигідне

геополітичне положення, людський потенціал «не заражений вірусом трудового абсентеїзму, із збереженим здоровим інстинктом приватної власності» [5]. Все це при конструюванні економічної стратегії, яка б враховувала своєрідність місцевої соціогосподарської системи, її місце у єдиному відтворювальному процесі не тільки в найближчий період, а й в перспективі, та за умови її послідовного виконання вивела б область з фази депресивності і поставила в один ряд з економічно-розвинутими областями України.

Для обґрунтування головних напрямів подальшого соціально-економічного розвитку Закарпатської області прийнято "Концепцію сталого розвитку Закарпаття", мета якої подолати глибокі економічні і соціальні деформації, зупинити розвал науково-технічного, трудового потенціалу, запобігати стрімкому скорочуванню області в розряд слаборозвинутих шляхом максимально-ефективного задіяння унікального природного та виробничо-ресурсного потенціалу, переорієнтація регіональних економічних пріоритетів та розвиток глибоко диверсифікованих господарських систем, здатних забезпечити екофільність виробництва, високу якість і конкурентноздатність вироблених товарів і послуг.

Трансформація структури господарства регіону залежить значною мірою і від його суспільно-географічного положення. Його дослідження є важливою характеристикою регіону і включає в себе аналіз розміщення регіону на всіх рівнях, від локального до глобального по відношенню до інших об'єктів, з якими він знаходиться у взаємодії. Це важлива характеристика об'єкту, оскільки значною мірою дає уявлення про природні і суспільно-географічні умови та особливості місця його локалізації. Зокрема територія, яку ми досліджували (Закарпаття), має прикордонне положення, причому межує не з однією, а із чотирма (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія) країнами Європи. Вона є складовою частиною Карпатського Євросоюзу і відіграє важливу роль як транзитна ланка транс'європейського шляху Схід-Захід. Через таке розташування Закарпаття є своєрідним полігоном для впровадження нових для нашої країни управлінських рішень. Одним із проєктів, який реалізовується у цьому регіоні з 1998 р., є "Розвиток громад і регіонів України", що передбачає реалізацію нових принципів державної регіональної політики, передусім прийнятих у країнах Євросоюзу. Правда, для експерименту було обрано не всю область, а м. Ужгород і два адміністративні райони – Рахівський і Перечинський.

Входження Закарпаття до Карпатського Євросоюзу, також участь області у міжнародних проєктах сприяє трансформаційним процесам у господарській, науково-технічній, культурній сферах цього регіону, налагодженню і зміцненню

його зв'язків між сусідніми країнами. Деякими перешкодами у цьому процесі виступають: значна віддаленість регіону від найрозвиненіших регіонів України та сусідніх країн, гірські ландшафти, низький рівень соціально-економічного розвитку, недостатній рівень інвестування пріоритетних галузей тощо.

Дослідження вчених Київського інституту "Схід-Захід" та Інституту географії НАН України визначили місце регіону за показниками соціального і економічного розвитку. Це – регіон з низьким рівнем промислового виробництва, причому з деструктивними проявами, з дуже неефективним його функціонуванням [13, с.40-41], регіон з рівнем ресурсного забезпечення науково-технічної діяльності нижчим за середній в Україні [13, с.102], з рівнем зовнішньоторговельної активності дещо нижчим за середній [13, с.132], активними трансформаційними процесами в сільське господарство (стрімке зниження частки громадського сектора і підвищення приватного).

За всіма показниками соціального і економічного розвитку Закарпатська область відноситься до депресивних регіонів України. Це відзначено у багатьох наукових розробках українських вчених (Ф.Д. Заставний, М.І. Долішній, М.Д. Пістун та ін.), та фахівців аналітичного центру "Інститут реформ", які встановили рейтинги соціально-економічного розвитку регіонів України та визначили депресивні території. Для таких територій, згідно з Законом України "Про стимулювання розвитку регіонів" (2006 р.) намічено ряд заходів з активізації соціально-економічного розвитку. Для Закарпаття – це розвиток сільського і лісового господарства, рекреаційного комплексу, транспорту, торгівлі. Цьому сприяє природно-ресурсний потенціал та висока забезпеченість трудовими ресурсами, так і потужна система транзитних транспортних шляхів, що проходять через регіон у європейські країни.

Вимагає вдосконалення також організація просторового розвитку, зокрема організація просторового розвитку, активізація нових "полісів" соціально-економічного зростання. Воно може бути досягнуто тільки на основі здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні, що передбачає найбільші зміни на найнижчому рівні такого поділу (територіальні громади). Для того, щоб забезпечити комплексний економічний і соціальний розвиток господарства на рівні територіальної громади, планується збільшити її територію на основі об'єднання декількох сільрад. Згідно із проєктом Закону "Про адміністративно-територіальний устрій України"[9], такі громади матимуть не менше 5 тис. жителів та територію, яка здатна задовольнити основні потреби населення за рахунок місцевих ресурсів.

У практичному плані основним завданням місцевого самоврядування є наближення влади до населення, створення гнучкого механізму

місцевого управління.

З метою підвищення рівня комплексного соціального економічного розвитку Закарпатської області необхідно створити її позитивний інвестиційний імідж. Органами управління влади намічено розглянути питання про уточнення переліку об'єктів нерухомого майна, обласної комунальної власності, придатних для передачі в оренду, концесію або приватизацію; про хід виконання програми розвитку туризму та рекреації в Закарпатській області; про середньострокову програму розвитку інвестиційної діяльності у Закарпатській області.

Основою комплексного соціально-економічного розвитку Закарпатської області є її самостійність у визначенні стратегічних завдань функціонування народногосподарського комплексу та можливості фінансування заходів для їх реалізації, перш за все за рахунок власних джерел та залучених інвестицій, за умови збереження екологічної рівноваги навколишнього середовища.

Головне завдання трансформації територіальної організації полягає в тому, щоб забезпечити високі темпи розвитку пріоритетних галузей економіки і їх вихід на міжнародну арену, підвищення рівня життя громадян області. Адже за умов інноваційної спрямованості розвитку регіону спираючись на територіальні громади, їх об'єднання, місцеве самоврядування, підприємницькі структури, формуючи для них сприятливі умови подолання труднощів можна досягти найшвидшого соціально-економічного зростання у всіх його сферах життєдіяльності за короткий період.

Висновок. Комплексний розвиток регіонів,

незважаючи на суспільні зміни, залишається у перехідний до ринку період основною парадигмою просторового розвитку у нашій країні. Його головними рисами є: взаємозв'язаний розвиток господарства на основі територіального поділу та інтеграції праці; найбільш доцільне використання природного, трудового, виробничого потенціалів території; ефективна спеціалізація; максимальне задоволення місцевих потреб суспільства. Його головною метою є не створення автарктичної системи, а найбільша економічна і соціальна ефективність, збереження довкілля, підвищення рівня і якості життя населення. Такий розвиток передбачає досягнення оптимальних пропорцій між сферами життєдіяльності населення та окремими територіальними ланками у регіоні, він близький до збалансованого розвитку.

В сучасних умовах прагнення регіонів до забезпечення комплексного розвитку пов'язане із трансформацією їх територіальної організації. Вона означає зміни у галузево-функціональній, просторовій та управлінській (інституційній) структурах господарського комплексу, встановлення оптимальних пропорцій у всіх сферах людської діяльності. Для визначення найоптимальніших напрямків комплексного економічного і соціального розвитку регіону необхідне всебічне вивчення ресурсної бази, особливостей розселення людей, господарства. Це вимагає застосування цілого ряду загальнонаукових та суспільно-географічних методів дослідження, зокрема системного підходу, математичного та картографічного моделювання, статистичного, галузевого та інтегрального районування та інші.

Література:

1. Балабанов Г.В. Трансформація структури господарства регіонів України / Г.В. Балабанов // Праці НТШ. Том XI. - Львів, 2003. - С.229-233
2. Долішній М.І. Регіональні проблеми економічного і соціального розвитку України. / М.І. Долішній. - К.: Препринт, 1991. - 60 с.
3. Закон „Про генеральну схему планування території України”: від 7 лютого 2002 р. №3059 – III // Урядовий кур'єр. – 2002. – 5 червня. – С. 1-41.
4. Заставецька О.В. Комплексний економічний і соціальний розвиток території: теоретичні і методичні основи дослідження / О.В. Заставецька. - Тернопіль, 1997. – 235 с.
5. Ємець Г.С. Регіональний підхід до управління економічними процесами (На прикладі Закарпатської області України) / Г.С. Ємець, М.А. Лендел – К., 1992 – 146 с.
6. Конституція України. – К.: Вікар, 1997. – 64 с.
7. Місцеве самоврядування: досвід, проблеми, перспективи: Збірник виступів. / – Ужгород: Закарпаття, 2001. – 112 с.
8. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины) / Л.Н. Немец: монография. – Харьков, 2003. – 383 с.
9. Проект Закону “Про територіальний устрій України. - К., 2005
10. Про концепцію державної регіональної політики: Указ Президента України від 25 травня 2001 р., № 341/2001 // Офіційний вісник України, - 2001. - № 22. – С. 20-28.
11. Руденко Л.Г. Сталий розвиток: пошуки моделей сталого розвитку України / Л.Г. Руденко. // Укр. геогр. журнал. – 1998. №1. – С. 11-18
12. Тешенко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. / Д.М. Тешенко. – К.: Вікар, 2002. - 374 с.
13. Трансформація структури господарства України. Регіональний аспект. / (За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Назірної, О.М. Нищижник. - К.: Міленіум, 2003. – 404 с.

Резюме:

Смочко Н. СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ХОЗЯЙСТВА РЕГИОНА

Рассмотрено сущность комплексного развития региона, его главные черты, определены предпосылки

реструктуризації отраслевої структури ТСЕК на прикладі Закарпатської області. Проаналізовано важливі завдання комплексного розвитку регіону, а також пропонується пріоритетні напрями трансформації територіальної організації суспільства в сучасний період.

Ключові слова: трансформація, комплексне розвиток, територіальна організація суспільства, соціальне розвиток, стійке розвиток.

Summary:

Smochko N. CONTEMPORARY DIRECTIONS OF TRANSFORMATION OF TERRITORIAL ORGANISATION OF REGION'S ECONOMY.

The essence of complex development of region is considered, its main features are considered, preconditions of restructuring of branch structure of TSEC on the example of Transcarpathia region are defined. The important problems of complex development of the region are analyzed, prior directions of transformation of territorial organization of contemporary society are proposed.

Key words: transformation, complex development, territorial organization of society, social development, stable development.

Рецензент: доц. Садовник О.П.

Надійшла 01.03.2011р.

УДК 911.373 (477)

Ірина ТКАЧ

СУЧАСНИЙ ДЕМОГРАФІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОСЕЛЕНЬ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЙОГО ПРОГНОЗ

У статті досліджено особливості сучасного демографічного потенціалу міських і сільських поселень Тернопільської області. Проаналізовано основні тенденції, які властиві для процесів відтворення населення і його механічного руху. Здійснено прогноз зміни демографічного потенціалу міських та сільських населених пунктів на період до 2025 року, виявлено наслідки депопуляції міського і сільського населення.

Ключові слова: людиність, поселення, демографічний потенціал, демографічна ситуація, демографічний прогноз.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасні демографічні процеси, що відбуваються в умовах зміни суспільних відносин, значною мірою впливають на життєдіяльність населення, соціально-економічний розвиток поселень. Їх вивчення і прогнозування дасть можливість визначити основні тенденції функціонування міських поселень та сільських населених пунктів. Актуальність дослідження тенденцій зміни людинності поселень зумовлена впливом демографічного потенціалу на формування розселенських зв'язків, а також на визначення центрів у регіональних і локальних системах розселення. У період підготовки і здійснення адміністративно-територіальної реформи, яка повинна враховувати сучасні розселенські зв'язки при формуванні нових територіальних одиниць і утворень, таке дослідження стає особливо важливим. Посилюють актуальність вивчення демографічних процесів та їх впливу на систему розселення активні трансформаційні процеси у давньоосвоєних агропромислових регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання зміни людинності та соціально-економічних аспектів розвитку поселенської мережі в Україні були розглянуті у працях М.О. Барановського, О. Бородіної, О.В. Борисової, В.О. Джамана, А.І. Доценка, Л.Б. Заставецької, Ф.Д. Заставного, Я.Б. Олійника, М.Д. Пістуна, Ю.І. Пітюренка, І. Прокопи, А.І. Степаненка, О.Г. Топчієва,

О.І. Шаблія, Л.Т. Шевчук, Л. Шепотько, В. Юрчишина та ін. Комплексні дослідження загальних проблем формування і розвитку трудового потенціалу проводили С. Бандур, Д. Богиня, В. Врублевський, О. Грішнова, М. Долішній, С. Злупко, Г. Купалова, Є. Лібанова, В. Онікієнко, С. Пирожков, Т. Тітова, К. Якуба. Проте, на сьогодні ще недостатньо досліджено тенденції сучасного демографічного потенціалу агропромислових регіонів та їх вплив на майбутні демографічні процеси.

Формулювання цілей статті. Мета і завдання статті – здійснити дослідження демографічних процесів та виявити їх вплив на демографічний потенціал аграрнопромислового регіону в умовах трансформації суспільства та зміни функціонування поселень, встановити тенденції демографічного розвитку поселень, а також спрогнозувати зміни демографічного потенціалу поселень регіону.

Виклад основного матеріалу. Зміна людинності поселень та особливості демографічного потенціалу значною мірою впливають на життєдіяльність населення цих населених пунктів та формування і функціонування поселенської мережі, тенденції соціально-економічного розвитку поселень.

Людинність населених пунктів є основою їх демографічного потенціалу. Зміни в кількості поселень регіону тісно пов'язані і з зміною їх

людності. При чому, різні типи поселень характеризуються різною лодністю та демографічним потенціалом. Тому вивчення поселень регіону проводиться окремо для сільських населених пунктів та міських поселень. Зупинимось спочатку на основних тенденціях в демографічному розвитку сільських територій.

Проведений аналіз статистичних даних за період з 1959 до 2009 рр. та групування сільських поселень за лодністю свідчить про те, що в Тернопільській області спостерігається тенденція до збільшення кількості малих сіл (із лодністю до 500 осіб) та чисельності населення в них. При цьому зберігається тенденція до зменшення лодності в сільських поселеннях. Це зумовлено сучасними демографічними процесами, передусім, зменшенням показників народжуваності і збільшенням показників смертності, старінням населення а також внаслідок міграційних процесів, в основному нелегальних трудових міграцій людей за кордон, в тому числі і значної частки сільських жителів (табл. 1).

Особливо катастрофічний демографічний стан у сільській місцевості: у 2008 році тут коефіцієнт народжуваності був 10,9‰, а смертності -18,1‰ (природне скорочення населення становило -7,2‰). Загалом, природне скорочення населення у сільських поселеннях починаючи із 1990 р. до 2003 р. постійно збільшувалось за рахунок значного зменшення показників народжуваності та збільшення показників смертності населення. Слід зазначити, що впродовж трьох останніх років темп

природного скорочення населення в області дещо знизився. Однією з причин даного процесу було зниження в 2006-2007 роках рівня смертності на 0,2% порівняно з найвищим, досягнутим у 2005 році – 15,1%. Проте, зменшення рівня природного скорочення населення ще не дозволяє говорити про позитивну тенденцію демографічних процесів.

Найгірші показники природного відтворення населення спостерігаються у селах Бережанського (-12,9‰), Зборівського та Монастирського (-10,6‰), Чортківського (-10,3‰) районів, і лише Бучацький район відзначився незначним природним приростом (0,5‰). Найзначніший міграційний відтік притаманний для людей із сільських поселень Підгаєцького (-7,6‰), Монастирського (-6,9‰), Кременецького та Борщівського районів (-4,7‰), які характеризуються загалом найнижчими показниками соціально-економічного розвитку.

Депопуляційні процеси, що характерні для населення сільських поселень, призвели до зменшення лодності поселень загалом і їх деградації. Важливий вплив на таку тенденцію мала втрата більшістю сіл функцій агропромислових центрів і переходу в статус аграрних. В умовах зміни суспільних відносин і економічної кризи для сільських поселень характерними стали проблеми (погіршення умов життя та медичного обслуговування в період економічної кризи, старіння населення та ін.), що мали наслідком депопуляційні процеси.

Таблиця 1

Природний та механічний рух населення у сільських поселеннях Тернопільської області в 2008 р., осіб на 1000 жителів*

Райони	Природний приріст			Механічний рух		
	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст (+) скорочення (-)	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Сальдо міграції
Бережанський	8,9	21,8	-12,9	10,0	12,7	-2,7
Борщівський	10,5	18,0	-7,5	9,9	14,6	-4,7
Бучацький	14,8	14,3	0,5	8,9	11,5	-2,6
Гусятинський	11,2	18,8	-7,6	7,0	11,1	-4,1
Заліщицький	9,5	17,4	-7,9	7,5	10,4	-2,9
Збарзький	10,7	17,0	-6,3	10,6	8,2	2,4
Зборівський	9,5	20,1	-10,6	6,5	8,5	-2,0
Козівський	8,8	18,1	-9,3	7,6	8,5	-0,9
Кременецький	14,3	17,1	-2,8	8,1	12,8	-4,7
Лановецький	12,0	19,9	-7,9	10,8	12,1	-1,3
Монастирський	8,9	19,5	-10,6	8,2	15,1	-6,9
Підволочиський	10,3	19,0	-8,7	8,3	7,4	0,9
Підгаєцький	9,7	19,9	-10,2	4,1	11,7	-7,6
Теребовлянський	10,7	19,4	-8,7	12,2	9,9	2,3
Тернопільський	10,3	14,3	-4,0	17,4	6,8	10,6
Чортківський	9,7	20,0	-10,3	11,6	12,4	-0,8
Шумський	13,0	18,8	-5,8	8,2	10,0	-1,8
Всього по сільських поселеннях	10,9	18,1	-7,2	9,7	10,7	-1,0

*За даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Негативні демографічні процеси спочатку торкнулись сільського населення (80-ті роки ХХ ст.), а вже з початку ХХ ст. – й міських поселень. Але вже в останні роки показники природного приросту у міських поселеннях стабілізувались, а природне скорочення населення області досягається за рахунок сільських жителів. Проте, для більшості міських поселень у період трансформації суспільства все ж характерне скорочення чисельності жителів, за винятком м. Бережани і Шумськ, смт. Залізці, Гусятин, Козова, Коропець, де зменшення щорічних темпів зміни чисельності населення не призвело до скорочення чисельності жителів. Найбільше воно притаманне для таких міст як: Заліщики (-23,0% за 1989–2009 рр.), Хоростків (-20,2%), Кременець (-12,3%), Бучач (-6,1%).

Зростання чисельності міського населення до кінця ХХ ст. в області відбувалось за рахунок

природного та механічного руху. Уже із 1999 р. спостерігається зменшення як природного, так і механічного приросту населення. Зменшення природного приросту населення у міських поселеннях відбувалось як за рахунок зменшення показників народжуваності, так і збільшення показників смертності населення. Починаючи із 2004 р. показники народжуваності у містах стабілізувалися і почали незначно перевищувати показники смертності (природний приріст у міських поселеннях області у 2004 р. становив 0,5‰ і вже в 2008 р. майже досяг рівня 1998 р. і становив 1,3‰).

Найвищі показники народжуваності і позитивний природний приріст характерні для міських поселень Тернопільського, Чортківського, Зборівського, Бучацького районів та м. Тернополя (найвищий природний приріст у 2008 р. у м. Тернополі – 4,9‰) (табл. 2).

Таблиця 2

Природний та механічний рух населення у міських поселеннях Тернопільської області в 2008 р., осіб на 1000 жителів*

Районні системи розселення	Природний приріст			Механічний рух		
	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст (+) (скорочення (-))	Кількість прибулих	Кількість вибулих	Сальдо міграції
Бережанська	9,8	12,2	-2,4	15,8	16,4	-1,9
Борщівська	8,4	14,0	-5,6	20,7	22,1	-0,6
Бучацька	12,2	11,9	0,3	13,9	15,0	-1,4
Гусятинська	10,7	12,6	-1,9	11,6	12,5	-1,1
Заліщицька	11,0	13,2	-2,2	12,0	15,7	-0,9
Збарзька	10,6	12,6	-2,0	17,3	11,1	-3,7
Зборівська	12,7	10,9	1,8	4,0	15,9	6,2
Козівська	8,7	13,4	-4,7	12,3	12,9	-11,9
Кременецька	12,6	4,4	-1,8	17,9	19,4	-0,6
Лоновецька	11,6	14,9	-3,3	18,7	17,9	-1,5
Монастирська	9,5	16,2	-6,7	9,3	11,7	0,8
Підволочиська	10,4	14,0	-3,6	12,6	10,7	-2,4
Підгасцька	10,8	11,8	-1,0	5,7	14,7	1,9
Теребовлянська	9,7	10,6	-0,9	26,2	19,2	-9,0
Тернопільська	12,4	8,8	3,6	15,8	7,5	7,0
Чортківська	11,1	9,8	1,3	29,6	21,0	8,3
Шумська	11,3	13,0	-1,7	11,3	14,3	-3,0
м. Тернопіль	13,0	8,1	4,9	13,9	19,2	-5,3
Всього по міських поселеннях	11,8	10,5	1,3	15,7	17,6	-1,9

*За даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Найнижчий природний приріст у 2008 р. був у малих міських поселеннях Монастирського, Борщівського, Козівського, Підволочиського районів, що пов'язано із низькими показниками народжуваності та підвищенням рівня смертності населення у цих поселеннях.

Традиційно найвищі показники механічного

приросту характерні для поселень із порівняно вищим соціально-економічним розвитком та рівнем та якістю життя населення (показники сальдо міграції в міських поселеннях Тернопільського та Чортківського районів у 2008 р. становило 7,0‰ та 8,3‰ відповідно і були найвищими в обласній системі розселення). Проте, м. Тернопіль, яке, як

правило, мало найвищі показники механічного приросту населення, у 2008 р. мало негативне сальдо міграції. Це в більшості пов'язано зі збільшенням потоків міжрегіональної та міждержавної трудової міграції, а також процесом деурбанізації, що почався в останнє десятиліття і триває надалі та відповідає внутрішньо-регіональним міграційним потокам.

Міграція населення, особливо нелегальна трудова, яка характерна для регіону, у молодому і середньому віці посилює деформацію вікової структури населення, зумовлює збільшення демографічного навантаження на людей працездатного віку. Вже зараз в області люди старшого віку переважають над дітьми (257,5 тис. осіб проти 185,6 тис. осіб відповідно, на 1.01.2010 р.). Вікова структура жителів області має такий вигляд: 17,1% – діти і підлітки, 59,2% – люди працездатного віку, 23,7% – люди старшого віку (у сільській місцевості це співвідношення відповідно становить 17,5%, 55,3% і 27,2%). Для порівняння: у 1989 р. діти і підлітки становили 23,6%, люди старшого віку – 23,6%, й працездатного населення – 52,9%). На території області є понад 312 тис. пенсіонерів, 61% з яких проживає у сільській місцевості. Демографічне навантаження на людей працездатного віку постійно збільшується: у 1994 р. на кожну 1000 жителів припадало 267 пенсіонерів, а вже у 2009 р. – 288.

Дослідження демографічних процесів у Тернопільській області дозволило зробити висновок, що сучасна демографічна ситуація в ній є негативною зі зменшенням населення за рахунок природного скорочення із слабким механічним відтоком, вона має стабільну траєкторію та

малодинамічний характер розвитку [2]. Знаючи це, можна створити прогноз зміни людності в області, її районах, міських і сільських населених пунктах.

Нами здійснено прогнозування чисельності населення міських поселень і сільського населення у районах Тернопільської області (табл. 3) методом екстраполяції за формулою [3, с. 241]:

$$H_t = H_0 \times \left(1 + \frac{K}{1000}\right)^t; \quad (1.1)$$

де H_t – чисельність населення на розрахунковий час t ;

H_0 – чисельність населення у вихідний розрахунковий період;

K – узагальнюючий коефіцієнт приросту населення;

t – кількість років від початкової дати прогнозних розрахунків.

Узагальнюючий коефіцієнт приросту населення обчислено за формулою [4, с. 134]:

$$k = \frac{2(S_t - S_0)}{t(S_t + S_0)}; \quad (1.2)$$

де

S_t – чисельність населення у розрахунковий період;

S_0 – чисельність населення у базовий період;

t – період часу.

При цьому ми брали за темп щорічного приросту населення для всього населення – -6,1‰, для сільського населення – -7,1‰, для міського населення – -4,7‰. Прогноз представлений у таблиці 3.

Таблиця 3

Прогноз чисельності населення Тернопільської області, тис. осіб*

Роки	Чисельність населення, тис. осіб		
	все населення	міське	сільське
Базові показники			
2010	1088,9	474,7	614,2
Прогнозні показники			
2015	1056,3	463,6	592,8
2020	1024,7	452,8	572,1
2025	994,1	442,2	552,1

*Розраховано за даними Головного управління статистики в Тернопільській області

За умови збереження сучасних негативних тенденцій у людності поселень демографічний потенціал регіону загалом, а особливо сільської місцевості значно зменшиться. Тільки за 1989-2010 рр. чисельність мешканців області скоротилася на 112,6 тис. осіб, а вже до 2020 р. – ще на 64,2 тис. осіб. (на 6% проти чисельності населення у 2010 р.). Найгірші перспективи, як свідчить прогноз, чекатимуть на сільських мешканців Підгаєцького, Монастириського, Лановецького, Чортківського районів, найменше процес скорочення чисельності

жителів торкнеться сільських поселень Тернопільського, Бережанського і Бучацького районів (рис. 1).

Як показано на рис. 1, за період із 1959 р. до 2009 р. скорочення чисельності сільських жителів відбулось у більшості районів області (найбільше у Бережанському, Зборівському, Шумському, Козівському, Гусятинському, Тербовлянському та Підволочиському районах), за винятком Тернопільського району, де чисельність сільських жителів зростала до 1989 р.,

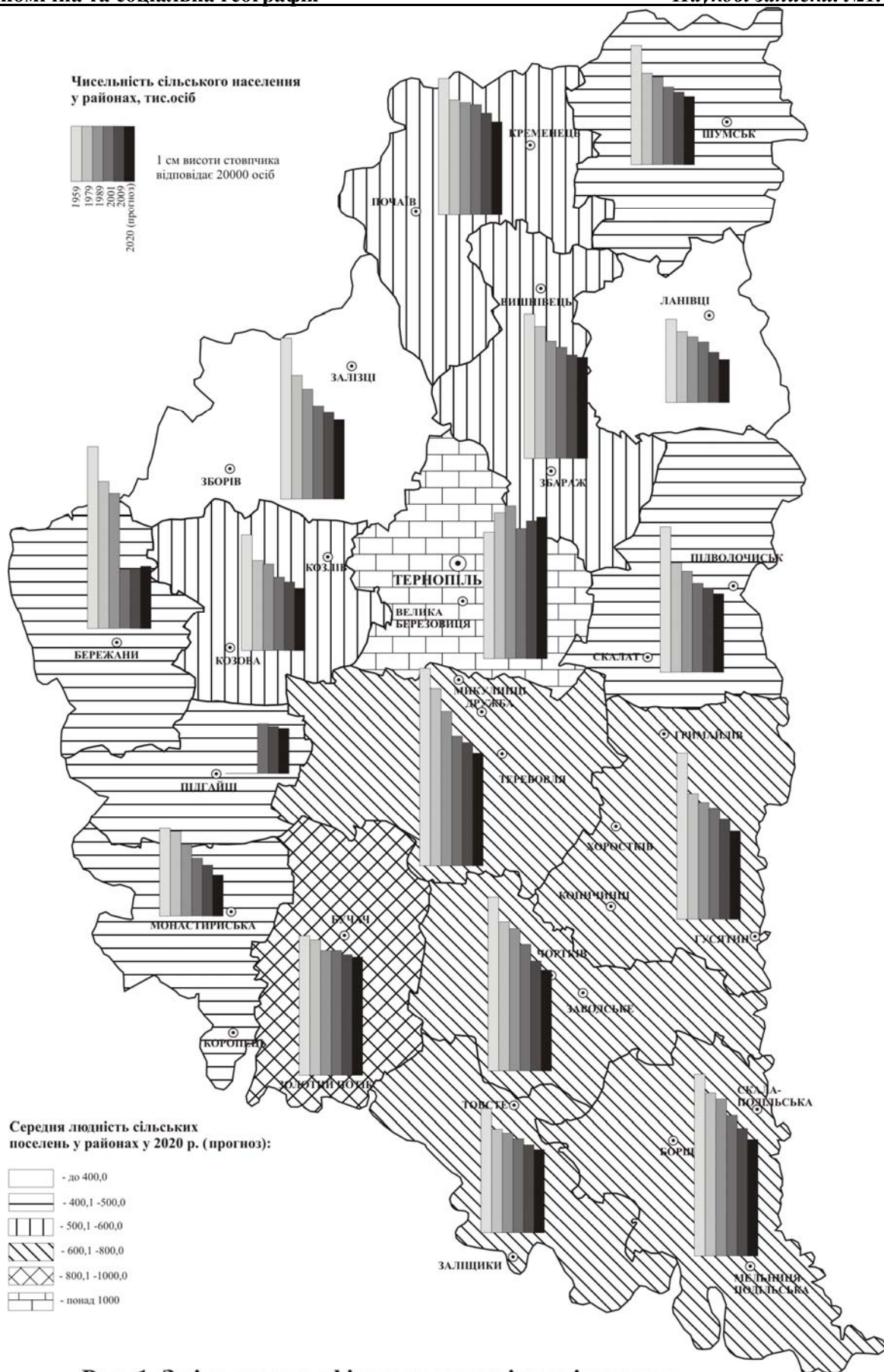
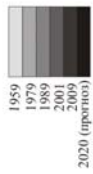

Рис. 1. Зміна демографічного потенціалу сільських поселень Тернопільської області за 1959-2020 рр.

Чисельність населення у міських поселеннях, тис. осіб

1 см висоти стовпчика відповідає 4000 осіб

Рис. 2 Зміна демографічного потенціалу міських поселень Тернопільської області за 1959-2020 рр.

дещо зменшилась до 2001 р., проте надалі збільшувалась. Згідно з прогнозом, у більшості з цих районів чисельність мешканців й надалі зменшуватиметься, окрім Бережанського і Тернопільського районів, де в останні роки спостерігались додатні значення темпів щорічного приросту населення.

Нами здійснено розрахунок прогнозних значень середньої людності сільських поселень у 2020 р. (див. рис. 1 та рис. 2). За умови сталої мережі сільських населених пунктів і продовження тенденції скорочення чисельності сільського населення в області, збільшиться середня людність сіл тільки у Тернопільському районі. Як видно з рисунку 1, у 2020 р. у групу до 400,0 осіб окрім Зборівського, перейде також Лановецький район, Підволочиський район перейде із групи від 500,1 до 600,0 осіб у групу з середньою людністю 400,1–500,0, у Чортківському районі також істотно зменшиться середня людність і він перейде у меншу за порядком групу.

Зміна негативних тенденцій динаміки сільського розселення можлива при умові розвитку у селах малого бізнесу, передусім фермерських господарств, невеликих підприємств із переробки сільськогосподарської сировини, ремонту сільськогосподарської техніки та автомобілів тощо.

Прогноз чисельності населення міських поселень, здійснений з врахуванням їх сучасних темпів приросту, свідчить про те, що депопуляційні процеси будуть властиві і для міського населення (див. рис. 2). Кількість міських жителів в області за 2010–2025 рр. зменшиться на 32,5 тис. осіб (на 6,8%). Питома вага міського населення до всього населення області становитиме 44,5%, середня людність одного міського поселення –19,7 тис. осіб, а середня людність одного селища міського типу – 3,9 тис. осіб. Найбільше зменшення людності порівняно із базовим значенням згідно прогнозу буде у м. Заліщики, смт. Скала-Подільська, Підгайці, Гримайлів, а найменше воно торкнеться м. Збараж та Ланівці, смт. Великі Бірки (див. рис. 2). Людність таких міських поселень, як смт. Заложці та Коропець залишиться приблизно незмінною, а в м. Бережани, Шумськ, смт. Гусятин, Козова, Велика Березовиця – збільшиться. За абсолютними показниками найбільше людність зменшиться у м. Тернопіль, м. Кременець, Теревовля та Заліщики, а найменше зменшення буде у м. Ланівці, смт. Козлів, Великі Бірки, Дружба та Микулинці.

Якщо допустити, що в міських поселеннях буде досягнуто вищі рівні соціально-економічного розвитку, ніж існують на сьогодні, то загальне скорочення людності буде дещо менше за рахунок сповільнення темпів міграційного руху населення.

Процеси природного відтворення у найближчі 15 років ще не дадуть позитивної динаміки через сучасні показники народжуваності у містах і селищах міського типу. У наступні 10–15 років збережеться тенденція до збільшення людності міських поселень, що розташовані поблизу м. Тернополя – смт. Великі Бірки та Велика Березовиця (див. рис. 2), це буде наслідком, передусім, міграційної рухливості населення, розвитком урбанізаційних процесів.

Чисельність населення Тернопільської області, як свідчать прогнозні розрахунки, надалі буде зменшуватись. Тому актуальними є розробки заходів вдалої демографічної політики, яка би зупинила негативні демографічні процеси, змінила спрямованість їх розвитку. Заходи щодо поліпшення природного відтворення будуть дієвими (за умови їх реалізації) не менше, ніж за 20 років. Досягти поліпшення демографічної ситуації вже тепер можна тільки шляхом активізації соціально-економічного розвитку поселень, щоб призупинити міграційний відтік з них молоді і осіб середнього віку. А це передбачає реальні і конкретні заходи з розвитку економіки, соціальної сфери, з поліпшення умов життєдіяльності населення у міських поселеннях регіону.

Висновки. Внаслідок сучасних демографічних процесів відбувається зміна людності як сільських, так і міських населених пунктів Тернопільської області, яка в свою чергу є основою демографічного потенціалу регіону. Саме завдяки останньому відбувається формування розселенських зв'язків. Особливості демографічної ситуації свідчать про депопуляцію населення поселень регіону, що спричинена високими показниками природного скорочення населення, а також високою міграційною рухливістю, яка посилює демографічне навантаження на працездатне населення. Здійснений прогноз чисельності населених пунктів регіону свідчить про продовження тенденції до скорочення чисельності сільського населення, а також жителів монофункціональних малих міських поселень. Тривале скорочення чисельності населення матиме вплив на мережу поселень, і як наслідок – на системи розселення регіону.

Література

1. Населення Тернопільської області : [статистичний збірник] / За ред. Н. С. Дід уник. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2009. – 209 с.
2. Яворська В. В. Геодемографічні процеси і геодемографічні райони Українського Причорномор'я: методологічні і методичні проблеми: [монографія] / В. В. Яворська. – Одеса: Астропринт, 2007. – 208 с.
3. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: [підр. для студентів географічних спеціальностей вищих навч. закл.] / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
4. Кустовська О. В. Демографічна статистика: Курс лекцій. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 152 с.
5. Розселення в Україні: проблеми і перспективи: [монографія] / А. І. Доценко, В. Т. Зінич, О. Т. Великохатсько, В. Л. Танцюра. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – 269 с.

Резюме:

Ирина Ткач. СОВРЕМЕННЫЙ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОСЕЛЕНИЙ ТЕРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ И ЕГО ПРОГНОЗ.

В статье исследованы особенности современного демографического потенциала городских и сельских поселений Тернопольской области. Проанализированы основные тенденции, какие свойственные для процессов воссоздания населения и его механического движения. Осуществлен прогноз изменения демографического потенциала городских и сельских населенных пунктов на период до 2025 года, обнаружены последствия депопуляции городского и сельского населения.

Ключевые слова: людність, поселення, демографічний потенціал, демографічна ситуація, демографічний прогноз.

Summary:

Iryna Tkach. MODERN DEMOGRAPHIC POTENTIAL OF SETTLEMENTS OF TERNOPIL AREA AND ITS PROGNOSIS.

The features of modern demographic potential of city and rural settlements of the Ternopil area are investigated in the article. Basic tendencies which are peculiar for processes of population reproduction and its mechanical motion are analysed. The prognosis of change of demographic potential of cities and rural settlements is carried out on a period to 2025 year, the consequences of depopulation of urban and rural population are found out.

Keywords: populousness, settlement, demographic potential, demographic situation, demographic prognosis.

Рецензент: проф. Заставецька О.В.

Надійшла 18.02.2011р.

УДК 911.3:615.83(477.85)

Оксана СМІК

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО КОМПЛЕКСУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто питання проблем та перспектив розвитку лікувально-оздоровчого комплексу Чернівецької області, виявлено основні види хвороб та їх розповсюдження серед дорослого населення. Проведена характеристика мережі медичних установ обласного центру, проаналізовано значення дитячих оздоровчих закладів, закладів відпочинку, санаторіїв та їх профіль лікування. Розкрито вплив соціальних, природних, економічних та комплексного чинників на організм людини.

Ключові слова: лікувально-оздоровчий комплекс, захворюваність, мережа медичних закладів, санаторії, оздоровчі табори.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Лікувально-оздоровчий комплекс Чернівецької області представлений величезними запасами різноманітних природних лікувальних ресурсів, мережею санаторно-оздоровчих закладів і резервом кадрового потенціалу. Природні курортно-рекреаційні комплекси даної території мають велике регіональне значення як для системи масового оздоровлення населення України, так і для стабілізації економіки і соціально-економічному прогресу, інтеграції України у світову економічну систему

Формулювання цілей статті. Метою даної публікації є виявлення основних видів хвороб, розгляд питання забезпечення мережі медичних установ обласного центру. Для досягнення окресленої мети вирішувалися наступні завдання: визначення переважаючих видів хвороб, виявлення значення дитячих оздоровчих закладів та санаторіїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз захворювання населення, виявлення переважаючих видів хвороб знаходимо в працях «Медицина географія» (К.Фукс, 1853р.), «Атлас України і суміжних країн» (В. Кубійович, 1937р.), оцінювання захворюваності населення

(В.А.Барановський, 1993; В.О.Шевченко, 1997), лікувально-оздоровчому комплексу Чернівецької області присвячені праці: Є.Г. Гриневич, І.М. Школа, В.С. Григорків, В.Ф. Кифяк та ін.

Виклад основного матеріалу. Чернівецька область – рекреаційний регіон багатопрофільного літнього і зимового, гірсько-спортивного і масового оздоровчого відпочинку і бальнеологічного лікування. Область має сприятливі кліматичні умови, а також високий природно-рекреаційний і курортний потенціал (рис.1), який багато в чому визначає профіль і привабливість для зарубіжних туристів, рекреаційно-туристичних зон. [6;69].

Перспективними для рекреаційного використання в регіоні є запаси лікувальних грязей з високими лікувальними властивостями біля сіл Брусниця – Кіцманського, Черешенька – Вижницького та Костинці – Сторожинецького районів. Не дивлячись на високу освоєність території, ландшафтні ресурси області досить значні і складають 606 тис. га.

По співвідношенню ресурсів і потенційних потреб в рекреаційних територіях, а також їх взаємного розміщення Чернівецька область відноситься до областей із значним надлишком ресурсів при їх відносно рівномірному розподілі.

Це створює сприятливі умови для їх використання в цілях організації міжнародного туризму.

Розміщуються рекреаційні заклади по всіх регіонах області не досить рівномірно. Так, зовсім немає ніяких оздоровчих закладів та закладів відпочинку в Герцаївському, Кельменецькому та Путильському районах, хоча природні ресурси для розвитку рекреаційного господарства там є. Так, наприклад, в гірському Путильському районі з різними кліматичними умовами – від помірного клімату на півночі до холодного у південній частині – є висхідні джерела хлоридних натрієвих вод, хлоридної кальцієво-натрієвої води малої мінералізації, слабо-мінералізованої хлоридно-гідрокарбонатної натрієвої з домішками органічних сполук, мало-мінералізованої гідро-карбонатної

магнієво-кальцієвої з органічними сполуками, сірководневої гідро-карбонатної натрієво-кальцевої та інші. Ці види використовуються місцевим населенням.

Сьогодні на території області налічується 55 закладів туризму і рекреації з різними формами власності, ємність яких становить близько 8.2 тис. місць як мають наступну структуру: 5780 місць або 70% відносяться до рекреаційних закладів (37 установ), та 2464 місць або 30% до туристичних (18 туристичних установ) (табл.1).

Всі установи лікування, масового відпочинку та туризму здійснюють курортно-рекреаційне обслуговування як місцевих жителів, так і приїжджих з інших регіонів та із-за кордону.

Рис. 1. Кількість курортно-рекреаційних закладів у Чернівецькій області

Щільність курортно-рекреаційного фонду по Чернівецькій області становить 0,8 місця на 1 кв. км., в той час як в цілому по Україні – 1,1 місця. Але розміщуються заклади досить нерівномірно по території, чому сприяє фактор вибірковості території до ресурсного потенціалу та тяжіння до центрів промислового виробництва. Так, з 8 діючих тут санаторіїв-профілакторіїв, 5 розташовані у м. Чернівці.

Поки що практично не представлені оздоровчі заклади та заклади відпочинку у Герцаївському, Кельменецькому та Путильському районах, хоча необхідні передумови для організації відпочинку та лікування існують: сприятливий клімат, гірські ландшафти, придатні для туристичних маршрутів,

численні джерела лікувальних мінеральних вод.

Санаторне лікування в межах Чернівецької області здійснюється у 6 санаторіях на 1080 ліжок для дорослих і дітей, які функціонують цілорічно (табл.2). Дитячі санаторії мають різний лікувальний профіль: серцево-судинний, туберкульозний, гастроентерологічний, неврологічний та для лікування опорно-рухової системи. Майже половина, загального ліжкового фонду санаторіїв Чернівецької області орієнтована на лікування туберкульозу легень[6;70-75].

Територія Чернівецької області характеризується складною ситуацією у плані захворюваності населення: на 100 тис. осіб показник захворюваності населення щорічно

збільшується (рис. 2). У 2007 р. (порівняно з 2005 р.) захворюваність по всіх видах хвороб збільшилася у 7-ми - 12-ти тис. осіб. У Сторожинецькому районі на 100 тис. осіб показник захворюваності складає 8,1 тис. (по області 1,4 тис.), Сокирянському 7,3 тис. (м. Новодністровську 17,2 тис.), Герцаївському 3,9 тис. У Вижницькому, Глибоцькому, Новоселицькому районах і м.

Чернівцях спостерігається зменшення випадків захворюваності (відповідно: 1,2, 2,9, 1,4, 5,1 тис.). Виявлена ситуація пояснюється різними чинниками, про які мова йтиме нижче, але головним є відсутність у сільській місцевості діагностичних центрів (Сторожинецький, Сокирянський, Герцаївський райони, м. Новодністровськ).

Таблиця 1

Заклади туризму і рекреації Чернівецької області

Типи закладів	Кількість одиниць	Ємність	Питома вага в сукупній ємності, %
Заклади рекреації:			
1. Санаторії	6	1080	18,7
2. Санаторії-профілакторії	8	500	7,9
3. Будинки відпочинку	1	260	4,5
4. Бази відпочинку	7	904	15,6
5. Дитячі оздоровчі табори	15	3036	46,7
Разом	37	5780	100,0
Туристичні заклади:			
1. Туристичні бази	3	955	38,8
2. Спортивно-оздоровчі бази	1	150	6,1
3. Туристичні готелі	4	878	35,6
4. Готелі	10	481	19,5
Разом	18	2464	100,0
Всього	55	8244	-

Переважаючими видами захворювання населення Чернівецької області є хвороби крові та кровотворних органів, хвороби ендокринної системи розладу харчування, порушення обміну речовин, цукровий діабет, хвороби нервової

системи, хвороби ока та вуха, системи кровообігу, хронічні ревматичні хвороби серця, органів дихання, органів травлення, підшлункової залози, онкологічні хвороби та ін.

Таблиця 2

Санаторії Чернівецької області

№ п/п	Установа, місце розташування	Профіль	Кількість місць	
			діючих	можливих
1.	Санаторій смт. Красноільськ	Туберкульозний	215	215
2.	Санаторій (дитячий), с. Стара Жадова, Сторожинецький р-н	Гастроентерологічний	100	200
3.	Санаторій (дитячий), с. Репужинці, Заставнівський р-н	Пульманологічний	165	200
4.	Санаторій (дитячий), м. Чернівці	Туберкульозний	350	350
5.	Санаторій (дитячий), с. Щербинці, Новоселицький р-н	Ревматологічний	50	100
6.	Санаторій с. Клинівка, Сторожинецький р-н	Загального профілю	200	500

На території Чернівецької області діє система різноманітних лікувальних закладів (див. табл.3). Загальною особливістю захворювання населення області є те, що сьогодні важко виявити віковий ценз: починаючи з дня народження і до похилого віку населення піддане впливу тої чи іншої хвороби[4].

Наразі в області часто трапляються випадки, коли новонароджена дитина має те чи інше захворювання. Така ситуація обумовлена низкою чинників, основними серед них є:

соціальні, сутність яких проявляється у незахищеності людини від стресів, від наслідків економічної кризи, від невизначеності у завтрашньому дні, відсутність занять спортом та

фізкультурою, комп'ютеризація, не тривале перебування на природі;

природні, складна екологічна ситуація, безконтрольне ставлення органів охорони природи до прояву катаклізмів, розвитку несприятливих процесів;

економічні, низький рівень зайнятості населення призводить до низького матеріального забезпечення населення;

комплексний, що проявляється у вигляді результату дії та впливу на людину попередніх трьох чинників [2]

Для зміцнення здоров'я дітей важливе значення має організований відпочинок під час літніх канікул. Одним з найбільш масових та доступних

видів організованого відпочинку школярів є проведення літніх канікул в оздоровчих таборах.

Влітку 2008 року на території області діяло 403 дитячі оздоровчі табори (див.табл.4) на 4,2 тис. місць, з яких 380 – пристосовані (з денним перебуванням), 18 – стаціонарні (15 – позаміські оздоровчі та 3 – санаторного типу), 5 – наметові (з

них 4 – профільні). У них було оздоровлено 57085 дітей, з яких 18643 – з малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей, 1659 – постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, 1185 – сироти та позбавлені батьківського піклування, 715 – діти –інваліди.

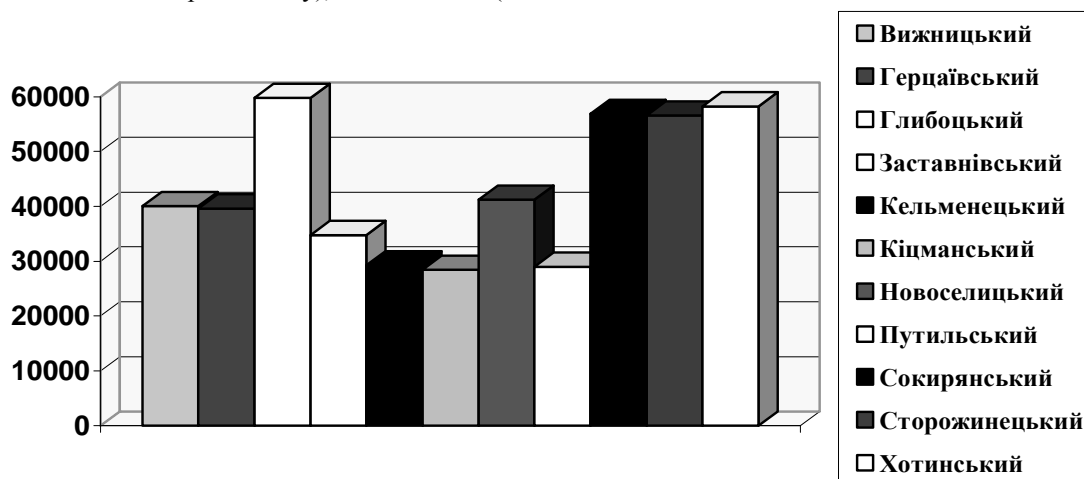

Рис.2. Захворюваність серед дорослого населення (за даними 2007 року, усі види хвороб, у розрахунку на 100 тис. населення)

Послуги для відпочинку на території Чернівецької області надають будинки відпочинку, дитячо-оздоровчі табори та санаторії-профілакторії, які забезпечують потреби населення області лише на 5% (260 місць, в тому числі 68 – цілорічного використання). Ситуація, що склалась, не відповідає інтересам області і вимагає здійснення прискореного розвитку різноманітних видів відпочинку шляхом створення спеціалізованих будинків відпочинку, оздоровчих таборів, санаторіїв-профілакторіїв, в тому числі для різних вікових категорій. Туристичне обслуговування на території Чернівецької області здійснюють туристичні бази, туристичні і звичайні готелі та

спортивно-оздоровчі табори. Всього на території області діє 3 турбази на 955 місць та 4 туристичні готелі на 878 місць. Виключно готельні послуги надають також 10 районних готелів на 481 місце [5].

Загальна мережа всіх туристичних закладів області становить біля 2 тис. місць, в тому числі біля 700 місць цілорічного відвідування, що складає 35% від загальної кількості. Співвідношення цілорічних та сезонних місць в туристичних закладах не відповідає науково обґрунтованим нормативам, а існуюча матеріально-технічна база туристичних закладів не задовольняє вимог поточного часу.

Таблиця 3

Мережа медичних установ обласного центру

Назва установ охорони здоров'я	Кількість установ		
	2006	2007	2008
Обласна клінічна лікарня	1	1	1
Обласна дитяча клінічна лікарня	2	2	2
Міська лікарня	3	3	3
Міська дитяча клінічна лікарня	1	1	1
Міський пологовий будинок	2	2	2
Обласний госпіталь інвалідів Вітчизняної війни	1	1	1
Обласна психіатрична лікарня	1	1	1
Обласний протитуберкульозний диспансер	1	1	1
Міський протитуберкульозний диспансер	1	1	1
Обласний онкологічний диспансер	1	1	1
Обласний кардіологічний диспансер	1	1	1
Обласний наркологічний диспансер	1	1	1
Обласний шкірно-венерологічний диспансер	1	1	1
Обласний ендокринологічний диспансер	1	1	1
Обласний лікарсько-фізкультурний диспансер	1	1	1

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>